

KÖKÉNYESI ZSOLT

HELYZETÉRTÉKELÉS ÉS KONSZOLIDÁCIÓS JAVASLATOK. EGY 1711 KÖRÜLI EMLÉKIRAT TANULSÁGAI*

A Kollonich család nagylévárdi levéltárában fennmaradt egy németnyelvű emlékirat, ami a következő címet viseli: *Reflexiones. Woher die Zeitherige Rebellion in Königreich Hungarn entstanden und wie disem malo künnftig ab und dem Lande in besten Stand wieder zu halten sey* (Észrevételek. Miként alakult ki az eddigi forradalom a Magyar Királyságban és a jövőben ezúttal miként lehet az országot megtartani és a legjobb állapotba visszaállítani).¹ A forrás uralkodónak szánt emlékirat, tíz és fél negyedrétdoldal terjedelmű, azonban a szöveg datálást vagy szerzőmegjelölést nem tartalmaz. A *Reflexiones* valószínűleg 1711-ben, esetleg 1712-ben keletkezhetett, amire abból következtethetünk, hogy az emlékirat szerint II. Rákóczi Ferenc aktuálisan Lengyelországban tartózkodott, amire pedig 1711 februárja és 1712 november között került sor.² A forrást közvetlenül Rákóczi-mozgalom után írhatták, a szerző célja az uralkodó számára tanácsokkal szolgálni a Magyar Királyság újjáépítéséhez és tartós konszolidációjához. Az auktor behatóan ismerte a magyar politikát és társadalmat, látszik, hogy a magyar ügyekről saját közvetlen tapasztalatai voltak. A szerző elképzelhető, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt a Habsburgokhoz lojális, jó udvari kapcsolatokkal rendelkező és a politikai életben meghatározó szerepet játszó főúri elit köréből került ki, amelynek legaktívabb tagjai korszakunkban (mások mellett) gróf Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érsek, gróf Pálffy János (1664–1751) és bátyja, Miklós

* A forráskiadás elkészítést az NKFIH PD 132018. számú projektje tette lehetővé. Fazekas Istvánnak ezúton is szeretném megköszönni a forrás kiadásával kapcsolatos tanácsait és segítségét.

1 MNL OL P 1901 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kollonich család) I. s. d. Nr. 13. A forrás ma mikrofilmen kutatható (a P 1901 egészét a 27444. számú mikrofilmtekercs foglalja magában), azonban az iratanyag (az időközi lehatároláson kívül) további jelzetet (oldal- vagy dokumentumszámozást nem tartalmaz).

2 *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Budapest, 1991. 134–168. p. A korszak magyar politikai viszonyaihoz lásd: *Kalmár János*: Szatmár, 1711. Vég, kezdet, folytonosság. In: Századok, 146. (2012). 4. 875–886. p.

(1657–1732) tábornagyok voltak.³ Az emlékirat magyarokkal szembeni külső nézőpontja és a protestánsokkal szembeni erős bizalmatlansága miatt azonban valószínűbbnek tűnik, hogy magyar főpapi címet viselő örökös tartományokból vagy a Német-római Birodalomból származó főnemes lehet az emlékirat szerzője. Mint herceg Christian August von Sachsen-Zeitz (1666–1725) győri püspök, későbbi esztergomi érsek, de a forrás lelőhelye miatt még valószínűbbnek tartjuk gróf Sigismund von Kollonich (1676–1751) személyét, aki egyfelől felmenői és családi kapcsolatai révén is jó ismeretekkel rendelkezett a Magyar Királyság ügyeiről, másfelől pedig közvetlen tapasztalatokra is szert tett, ugyanis már több mint egy évtizede viselt különféle magyar egyházi méltóságokat: 1700 és 1701 között a győri székeskáptalan tagja, pápoci prépost, majd 1708-ig esztergomi kanonok, 1703-tól tapolcai apát, 1706-tól sasvári főesperes, majd 1708-tól váci püspök volt.⁴ A szöveg szerzőjének tisztázásához természetesen további források szükségesek, ezek hiányában csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

A forrás uralkodónak szánt emlékirat, amely kettős céllal készült, egyfelől tíz pontos helyzetértékelést kíván nyújtani a Rákóczi-mozgalom kitörésének az okairól, másfelől pedig 16 pontba szedve javaslatokkal szeretne szolgálni ahhoz, miként lehetne a Magyar Királyságban a tartós politikai-társadalmi konszolidációt elősegíteni. Tekintsük át röviden (kivonatolva) a szöveg mindkét tematikus egységét.

A szabadságharc kirobbanásának az okait a következő pontokban foglalja össze az emlékirat ismeretlen szerzője:

1. A felkelésre hajlamos nemzeti természet, valamint az ország jó mezőgazdasági termelékenységé miatti alacsony élelmiszerárak, amik a lakosság számára túl csekély profitot termelnek.
2. A nemesek és mágnások becsvágya, illetve a nemzet őseinek, a hunoknak a „nyughatatlan vére”.
3. Az evangélikus és református vallásúak nagy száma, nem véletlen, hogy az általuk lakott területeken Budától Erdélyig jellemzőek különösen a zavargások.

3 A szöveg írásképe véleményünk szerint egyik főúr kézírásával sem egyezik meg, de ez természetesen nem zárja ki őket a lehetséges szerzők sorából, titkáruk is írhatta a szöveget, vagy az is elképzelhető, hogy a szerző esetleg egyeztetett valamelyikükkel az emlékirattal kapcsolatban.

4 Kollonich 1716-tól bécsi püspök, 1727-től pedig bíboros volt. *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története.* Győr, 1938. (Győr egyházmegye múltjából 3.) 453. p.; *Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. 319. p.

4. A kismanesség túlzottan nagy szabadsága, ezen réteg tagjai közül sokan igen szegény körülmények között, tétlenül élnek, így könnyen kaphatók a felkelésekre.
5. Túl sok a pusztaság és a lakatlan terület az országban, kiváltképp a Tisza környékén, ahol a lázadások észrevétlenül ki tudnak fejlődni.
6. A magyar várak katonákkal és élelemmel való gyenge ellátottsága, sőt a határokat sem német csapatok ellenőrzik.
7. A Habsburg dinasztia túlzott kegyelme, engedékenysége, ami nagyon elhanyagolta, elnézte a nyughatatlan kedélyek erősödését.
8. Bizonyos vármegyékben a közhangulat rendkívüli fokozódása, a rebellis érzületek erősödése, cselszövések kialakulása.
9. A Lengyel Királysággal és az Oszmán Birodalommal való káros szomszédság, amely országok minden segítséget, fegyvert és biztatást megadtak a forrongó kedélyek és felkelők támogatására.
10. A magyar nemzet (náció) németek felé táplált erős gyűlölete és ellenszenv, amit a különféle katonai és kamarai hivatalnokok visszaélései felerősítettek, kiváltképp az elszegényedett társadalmi rétegek körében.

Javaslatok az ország fejlesztésére és konszolidációjára:

1. Az ország jó adottságainak a gazdasági kihasználása, élelmiszerárak kismértékű emelése, kereskedelem fejlesztése, valamint manufaktúrák alapítása. Az ország lakosságának növelésére külföldi telepeseket kell behívni. A gazdaság irányítására szükséges lenne egy szakemberekből álló Általános Kereskedelmi Tanács felállítása.
2. A nemesség és az arisztokrácia becsvágyának a kielégítésére magyar lövész és lovas hadtesteket, ún. „magyar gárdákat” lehetne létrehozni, valamint külön századot kellene a fiatal nemesi kadétek számára szervezni, ahol lehetőségük lenne eltanulni a német viselkedési mintákat. A szerző fontosnak tartja, hogy a nemesek a közös hadseregben a németeknek kijáró rangban tisztként is érvényesülni tudjanak.
3. A nemesség művelésére, „civilizálására” a Magyar Királyságban is (lovagi) akadémiákat kellene alapítani, ahol a diákok nyelveket és mérnöki tudományokat tanulnának, felkészülve arra, hogy a haza számára hasznos szolgálatot végezzenek.
4. A nemesség túlzott kiváltságain észrevétlenül, finom módszerekkel csökkenteni kell, valamint az ösiség jogán is könnyíteni lehetne.

5. A Magyar Királyság várait fel kell újítani, valamint azokba megfelelő őrseget és ellátást szükséges biztosítani.
6. Magyar ezredeket kell létrehozni, amelyeket nem parasztokkal, hanem armalistákkal és nincstelen kismanesekkel kell feltölteni.
7. Gondosan ügyelni kell arra, hogy birtok nélküli magyarok ne kaphassanak a kancelláriától nemeslevelet, kizárólag csak akkor, ha hű szolgálataikkal érdemessé váltak rá.
8. Körültekintő módon gondoskodni kell a vármegyékben az alattvalók lefegyverzéséről, az elkobzott fegyvereket közeli várakba kell szállítani.
9. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyszerű nép, kiváltképp a kálvinisták és a lutheránusok keresztény tanítás nélkül, mint az „ostoba marhák” (*dummes Vieh*) élnek, ezért a megyéspüspöki ellenőrzést és vizitációkat fontos a protestáns prédikátorokra is kiterjeszteni.
10. A monarchiára és a katolikus egyházra is veszélyesek az Angliában, Hollandiában, Poroszországban, Svájcban vagy Szászországban terjedő (machiavellista) tanok, amiket a protestáns peregrinusok magukévá tesznek, ezért az „eretnek országokba és köztársaságokba” való utakat szigorúan tiltani kell.
11. Budától Erdélyig, a Tisza mindkét partján nagyon megerősödtek a reformátusok, ezért ezen területeken az ország érdekében katolikus telepeket kell létrehozni, amelynek tagjait az örökös tartományok és más országok katolikus lakosságából kell toborozni, akiket a kormányzatnak pénzzel és kiváltságokkal is támogatni kell.
12. Ezen területeket bizalmi emberek segítségével pontosan fel kell mérni, földrajzi fekvésüket, vallási megoszlásukat és vezetőiket össze kell írni. A Lengyel Királyság és az Oszmán Birodalom határán új várakat kell építeni, meg kell akadályozni, hogy felkelők ezen országokba átmene-
külhessenek és ott további támogatást kaphassanak.
14. Fontos az ország lakatlan részeinek a benépesítése, a szabad királyi városokban a kereskedelem és manufaktúrák támogatása, a kényszer nélküli katolikus térítés elősegítése, evangélikus és református városok magisztrátusába katolikus alattvalók bejuttatása, megyei adóbefizetések ellenőrzése, valamint mindezen feladatokra egy önálló, egyháziakból, katonákból és gazdasági szakemberekből álló bizottság létrehozása.
15. Szükséges lenne a vármegyék és a vármegyei tisztségviselők pontosabb ellenőrzése, a református vármegyékben is a tisztségviselők fele katolikus vallásúak közül kerüljön ki. A fent megnevezett bizottságnak egy-

házi, gazdasági jogi és politikai ügyekben is fennhatósága és tekintélye kell, hogy legyen a vármegyék ellenőrzése felett.

16. Fontos a felső-magyarországi társadalom körében is a bizalom helyreállítása, ne érezzék úgy, hogy a Habsburg országok alattvalói közül ők vannak a leginkább elhanyagolva. Meg kell szüntetni a különféle hadi és kamarai tisztségviselők visszaéléseit, valamint az ő felügyeletüket is az újonnan felállítandó hivatalra kell bízni. Ezen kívül szükséges még ezeket a vármegyéket és a helyi urakat fogadók és kocsiallomások építésére is kötelezni.

A *Reflexiones*ről megállapíthatjuk, hogy igen átfogó, a szerzője széles körű politikai ismereteiről árulkodó, de leginkább rövid, címszavas tanácsokat és helyzetértékelést tartalmazó emlékirat. A szöveg merkantilista típusú gazdaságfejlesztő tanácsokat, ellenreformációs javaslatokat, valamint az ország irányítását és a szélesebb körű társadalmi konszolidációt segítő hivatali és katonai reformtervezeteket egyaránt tartalmaz. A szerző a kormányzat számára a finom módszerek alkalmazását javasolja, látszik, hogy a magyar rendekkel szemben nem tartja célravezetőnek az erős, centralizációs eszközök érvényesítését, egyedül a protestánsokkal szemben tesz jogsértő javaslatokat, azonban velük szemben sem az erőszakos térítést propagálja. A szöveg alapvetően pozitív, értelmező módon viszonyul a magyar viszonyokhoz, az országban (a korban elterjedt toposzoknak megfelelően) komoly gazdasági potenciált lát, azonban a szerző szerint az ország a háborús konfliktusok miatt egészen más képet mutatott.⁵ Az ország az auctor véleménye szerint beteg, gyógyításra szorul, a kormányzat dolga az orvoslás módjáról és eszközeiről gondoskodni. Az emlékirat a Magyar Királyság Rákóczi-szabadságharc utáni újjáépítéséhez, belső társadalmi-politikai stabilitásának az elősegítéséhez kíván tanácsokkal szolgálni, így sok tekintetben emlékeztet a visszafoglaló háborúk utáni, 1680-as évek végén készített reformtervezetekre. Számos hasonló problémával foglalkozik a gróf Kollonich Lipót (Leopold) (1631–1707) nevéhez kötődő (de héttagú udvari bizottság munkáját tartalmazó) *Einrichtungswerk*, vagy a herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádor és egy pozsonyi rendi bizottság által 1688-ban készített tervezet.⁶

5 G. Győrffy Katalin: Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései) Budapest, 1991. (Művészettörténeti füzetek 20.) 20. p.

6 Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. In: Levéltári közlemények, 42. (1971) 1. sz. 137–161. p.; *Einrichtungswerk des*

Fontos hasonlóság az 1688–1689 folyamán készített berendezkedési tervek és a *Reflexiones* között, hogy egyik tervezet programszerű megvalósítására sem került sor. A jelen emlékiratról egyelőre nem tudjuk, hogy eljutott-e az uralkodóhoz, vagy I. József váratlan 1711. áprilisi halála a szerző számára is új kihívásokat állított, amik megakadályozták reformterve benyújtásában. A tervezet sikeres célba juttatása esetén pedig nincs információnk annak fogadtatásáról: a Magyar Udvari Kancellária *Originales referadae* állagában, a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* gyűjteményének kabinetlevéltárában vagy az Államkancellária felterjesztések sorozatában (ami a miniszteriális konferencia felterjesztéseit is tartalmazza) nem találtam nyomát az emlékiratnak.⁷ Persze a szerző, amennyiben helyes a feltételezésünk, hogy az emlékiratot a császárvárosban rendszeresen megforduló főnemes, vagy maga Kollonich bécsi püspök (1722-től érsek), esetleg az ő köréhez tartozó személy készítette, akkor a felterjesztésben foglaltakat az udvarban később személyesen is képviselhette. A tervezet formális jóváhagyásától függetlenül a *Reflexiones* számos olyan javaslatot tartalmaz, amit a szatmári békét követő hosszú távú konszolidációs időszakban VI. (magyar királyként III.) Károly vagy lánya, Mária Terézia megvalósított. Gondoljunk csak a Helytartótanács 1723. évi felállítására, amihez (és Esterházy Pál 1688. évi elképzeléseihez) igen hasonló intézmény körvonalait rajzolta meg a szerző, a Theresianum megalapítására 1746-ban (és magyar ösztöndíjaira), vagy később a váci és a budai nemesi akadémiákra. Az 1760-ban felállított Magyar Nemesi Testőrség intézménye is igen hasonló szerepet játszott a fiatal köznemesek nevelésében, katonai pályára való felkészítésében, mint az emlékiratban felvázolt tisztképző század. Miként a későbbiekben a katonaság is a nemesség integrációjának és karrierépítésének elsődleges intézményévé vált. Vagy az 1711 utáni időszakban (a szatmári béke elveivel szembemenő módon) számos területen korlátozták a protestánsok vallásgyakorlatát és karrierépítését, gondoljunk csak az első és második *Carolina Resolutiora*, vagy Mária Terézia uralkodása alatt a külföldi protestáns peregrináció korlátozására.

A következőkben a *Reflexionest* betűhívátírásban adjuk közre, a szerző (valószínűleg) utólag még egy-egy szót és rövidebb betoldást beírt a szövegbe, eze-

Königreichs Hungarn (1688–1690). Hrsg.: János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 39, Quellen – Band 1.)

7 MNL OL A 1; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Kabinettsarchiv; Staatskanzlei Vorträge.

ket kurzívval jelöltük.⁸ A szöveg több helyen tartalmaz, egyértelműen feloldható rövidítéseket (például daß helyett „d” betűt), amiket a forráskiadásban feloldva közlünk.

Ismeretlen szerző emlékirata a magyarországi állapotokról
[1711–1712?]

*jelzet: MNL OL P 1901 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
Kollonich család) I. s. d. Nr. 13.*

Reflexiones.

Woher die Zeitherige Rebellion in Königreich Hungarn entstanden und wie disem malo künfftig ab und dem Lande in besten Stand wieder zu halten sey.

Das Königreich Hungarn, welches an abundanter bonität und Qualität dem besten Ländern in der Welt fast den Vorzug disputirlich machet, kann wohl mit Fug eines des edlesten Landes und Königreichs genannet werden, wie sehe aber dises Königreich durch die Zeitherige Rebellion wodurch die Patriae Fily selbst diesem Königreich gleichsamb den letzten Hertzen stoß gegeben, Zu grunde gerichtet, ist leyder fast Jederman bekant, daß Man also mit fug wohl sagen könne. Hungaria ita aegrotat, ut viae non magis de Sepulchro, quam medico cogitandum. Damit aber die Causae morbi Hungariae doch etwas fundamentaliter gezeiget, und wie dises malum etwa aus dem grunde wieder gehoben. Siquidem cognitis morbis eorumque affectionibus faciliior et expeditior curandi ratio. Auch künfftig dises Königreich in beständiges wohlseyn gesetzet werden könne, so will man folgende ohnmaßgebliche Reflexiones wegen der Ursache der Hungarische rebellion, als auch wie künfftig alles in kurtzer Zeith in beständige Ordnung und Zum höchsten Interesse Seine Kayserliche Mayestät auch des Landes florisanten aufnehmen in aller treüester Devotion Zu Seine Kayserliche Mayestät füßen niderlegen, und allerunterthanigst nur dises bitten dise ohnmaßgebliche unpassionirte gedanckhen in höchsten Gnaden aufzunehmen. [2. o.]

Kürtzlich nun die Ursach der Zeitherigen Unruhe zu Demonstiren.

8 A szöveg átírása során igyekeztünk a Soós István által megfogalmazott forráskiadási elveket szem előtt tartani: *Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására.* In: *Fons*, 7. (2000) 1. 81–89. p.

1mo So ist 1mo genius Nationis et natura ad seditionem proclivis, und zwahr Contribuiret fürzu des große Fruchtbarkeit des Landes, und des daher wohlfeilen Preyses der Victualien, wodurch nicht als müßigang bey denen Einwohnern entstehen kan.

2do. Ambitio der Magnaten und andern Adels, quae non sinit potentiorum animos esse quietos, ut qui legitimis vjs, et modis ad ea quo intendunt pervenire non possunt, populum sibi adhaerere quaerant. Zumahlen annoch das Unruhige gebluth der Hungarischen Vorfahern Hunnen biß dato bey der Jetzigen Nation praedominiret, und gleichsamb dahin persvadiret, als wann sie, wie Vormahls die Vorfaher einschrocken, und geisel der Christl[ichen] Nation geweßen auch dergleichen procediren annoch immerzu Verrichten sollen.

3tio. Contribuiret der Lutheranismus und Calvinismus Zu der Unruhe in Hungarn nicht wenig den wohl zu observiren, dass alle Zeith, und Zwahr⁹ in partibus Superioris Hungariae, allwo der tractatus von Offen biß Sübenbürgen fast gänzlich mit Lutheranern und Calvinisten besetzt, der Tumultus meisten Theils entstanden.

4to. Ist wohl nichts weniger die allzu große Freyheit des Kleinen Adels daran mit schuld, dann die maisten unbegüttert und arm seynd, auch sich ob nobilitatem Patrum der Bauern arbeith schämen, und also lieber müßig gehen, daher der müßigang sie zu aller Malitz Capabl machet, in dem sie sich gahr leichte zu denen Tumultanten schlagen, auch selbst den aufstandt machen, und sonst den Raub nachgehen. [3. o.] wohl beobachtend: quod quae queta republica desperant perturbata se facilius consequi posse sciant.

5to. Die größe, die Villen Öden, und die inpopolirung des Landes denen an der Tayß so viell öde vorschaffen ligen, dass man auch auf 6 bis 10 meillen fast kainen bewohnten orth findet, allwo so dann die Rebellische gemüther ihre Complots machen und ihre Subsistenz suchen können.

6to. Ist die schlechte Versehung der Hungar[ischen] Vestungen mit Soldaten und Proviant auch nichts wenig schuld an der Revoltirung, in gleichen dass nicht teutsche Mannschafft die Confinian zu bewahren, und die etwann Zusammen gelauffenen außeinander zu sprengen, nicht bey Zeithen in Lande gewesen wie dann:

7mo Die allzu große Clemenz deß durchlauchtigsten Haus Öster-Reichs, worauf sich dise unruhige gemüther gahr sehr verlassen, auch in etwas mit beytraget. Zumahlen

8o. Die größten Confusiones, und villen intriguen durch passionirte und sehr interessirte affairen bey denen Comitaten zu der Rebellion darbey mit Zeithero

9 Kihúzva: zum solchen Tempo.

Vorgelauffen, wodurch vill sonst noch wohl gesinnte gemüther zur extremität und desperation gebracht waren. Worzu auch

9no. Die böse Nachbahrschaft der Pohlen und Türcken, als wodurh die Rebellischen Gemüther gahr sehr animiret, mit gewähr und aller nothwendigkeith assistiret, auch fast so zu sagen connivendo unterstützt worden, auch ihr sichern Retirada, und schutz in Pohlen allzeith gefunden und noch in dise Stund genissen, zu ausführung der Zeitherigen Rebellion ein sehr [4. o.] groses Contribuiret.¹⁰ besonderst aber,

10mo. Ein so großer¹¹ Haaß und widerwärtigkeith seye der Ungarischen Nation gegen die Teutsche, welche auch viell herrühret von den hochmüttigen disprezantzen proceduren der Kriags Officier, Cammer und Commissariats beambten, von die violenten Vielfältigen unnutzen Condescensionen und Verspann dadurch denen Armen sehr hart geschehet, *dann endlich ab exclusione des teutschen rang der ungarischen Militz, so diese von naturhöffertiger Nation unverträglich scheinet.* dürfften also dise 10. remarquen wohl gutten Theils die meiste ursachen der gantzen Unruhe und Rebellion von Ungarn seyen in Stich begriffen.

Wie Man nun aber disem malo zu widerstehen und dem ruinirten Hungarlandt wieder aufzuhelffen, auch künftighin ein beständige Ruhe zu vorschaffen billiche Vorschläge thuen solte, also hat man auf seine Reflexiones ohne allerunterthänigstes maßgeben ferner weith auch deshalb eröffnen wollen, und wäre wohl recht gutt gewesen, wann die Zeitherige unruhe durch die waffen ausgemacht, weilen aber die pacification getroffen worden. so haben Zwahr die Magnaten und der Adl sich der vorigen Freyheit noch zu erfroyen, nichts destoweniger aber erfoderte die nothwendigkeit und des Landes wohlfarth dahin zu gedancken ob nicht.

1mo. Das Genius nationis durh gutte disposition des Landes absonderlich daß man dem Lande Vortheils Verschaffe, damit die Wohlfeilheit der Victualien ein wenig gesteigert mehr gelt als zeithero geschehen, durch Commercien, und anlegung der Manufacturen, wodurch¹² sie sich zur [5. o.] arbeith nach und nach appliciren mögen, Zu verdienen Zeige und absonderlich durch frembde Nationes das Land populos mehr einiger massen transmetirt werden kan. Nun allein das commercium und Manufacturen ehesten und bester massen einzurichten und anzulegen, wäre höchst erforderlichlich ein General Consilium Commercij von Ver-

10 Két sort kisatírozott a szerző.

11 Utólagos betoldás, szöveg fölé írás: die Diffidence

12 Damit-ról javítva.

ständigen und landkündigen Subjectis auß allen Erbländern auch Kauffleuth zu instituiren.¹³

2do. Die *Ambitio und Diffidence* der Magnaten und des Adels könnte sondermaßgebung auch dardurch gelegt werden, wann man aus diser Nation einige Regulirte Milice so wohl von infanteri als Cavaleri, so die Hungarische Guardi genennet werden könnte, absonderlich aber eine Compagnie cadet, wo die Jungen Edel Leuthe recht mit teutsche manier zu leben auch zum Kriege angewisen wurden aufrichtete. Nachdem Successive unter die teutsche Regementer emploire, Von welchen man entlich da es nöthig seyn, wirdt zu Recroutirung und aufrichtung ungarischer Regementer einige wohl erfahrene übernehmen, und promoviren, und alßdann denen Ungarischen Officiren gleich denen teutschen den Rang lassen, und zu höheren Chargen appliciren kan, so würde die Zeitherige diffidence der Nation benohmen und sie solcher gestalt zu ihrer Satisfaction gelangen, auch also dahin animiret werden, daß sie ihre Devoit gleich anderen Nationen treülich praestiren dürfften, wie das Gabrianische, und Palfische Regiment das Exempel vor disem gezeiget, auch auß jetzt stehenden Ungarischen Regementern in Italien, Raich und Niderland *fast* kein einziger Officier von Obersten bis zum Leutenant zum Rebellen sich geschlagen habe.¹⁴

3o. Den Ungarische Adl zu coltiviren und civilisiren findet sich vor gutt das ein, oder mehr accademien in Königreich wären, darinnen die [6. o.] Jugends exercitia et studia nobilitaria besonders die Sprachen, ingeurkunst et Architecturam militare lehreten, mit dem sich zu Ihro May[estät]t und das Vatterland Dienst und Nutzeen mehr tauglich macheten.¹⁵

4o. Wirdt die nimia Libertas auf gewisse arth des Adels ihnen Unvermerckt restringiret *jura aviticiae relaxare*, und also ein beständige sicherheit verschaffet werden müssen. Die sicherheit des Landes aber dörffte

5o Ohne allerunterthänigstes maßgaben durch nichts anders geschehen, alß daß die in Hungarn befindl[ichen] Vestungen erstlich wohl repariret, und nach befinden mehr Fortificiret; hiernachst aber mit starcker Besatzung und genugsamter Provantirung Versehen werden. Hiernächst *und zwar* aber könnten

13 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Oe” megjegyzést írt be, ami az *oeconomia* (gazdaság) témacsoportra kell, hogy utaljon.

14 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Mi” megjegyzést írt be, ami a *militia* (hadügy) témacsoportra utal.

15 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Pol” megjegyzést írt be, ami a *politica* problémakörre utal.

6o. Einige Hung[arischen] Regementer, wie in anderten puncto gemeldet, ausgerichtet, aber wenig bauern, sondern Libertiner, Armalisten, und unpossessio-nirte Nobiles angeworben worden, welche nach dem sie ein wenig exercirt auß Lande gesendet, wie dann auch auß Ungarischer Nation so wohl von Teutsche als Ungarische Regementer *recrouten* genohmen werden dürfften, daß also die Villheit diser Leüthe gesteirt und einiger massen zur Raison gebracht, mithin aber die bösen nach und nach extirpirt werden dürfften. Darumb

7o. Wäre nöthig Vorsehung zu machen, und scharff anzubefehlen, daß keinem unbegütterten Ungar der Adels-Briff auß der Cantzley herauß gegeben werde, ausser er hat sich durch Versehnliche gutte treüe Dienst darzu meritirt gemacht. Ferner wird auch

8o. Von denen Comitaten insonst dahin gesorget werden, wie mit gutter [7. o.] manier jede Gespanschaft successive ihre Unterthanen disarmiret, und das gewähr umb das Land mit gleich zu alarmiren anfänglich etwaen bey dem Richter, nach dem untern Vorwandt der Unsicherheit von Raubern, einfall des feinds in die nachste Vöstung bringe, wodurch dann auch disem die Occasion und Nothwendigkeith zur Revolte genohmen wirdt.

9o. Zeiget leyder die Erfahruß, daß auf dem Land das gemeine Volck ohne geistlicher lehr und information der Haupt puncten des Christlichen glauben in höchster Irrthumb absonderlich die Lutheraner, und Calvinisten wie das dumme Vieh dahin leben. darumben denen Hern. Hern. Bischöffen assistenz zu laisten und wie vor der Rebellion gebräuchlich ware, scharffe befelch auß der Cantzley zu ertheilen, damit nicht nur allein die Catholische Pfarren sondern auch alle praedicanten sich der Visitation unterwerffen, und wo kein praedicant ist, die Lutheraner und Calvinisten der Catholischen Kinder-lehr und Predigen unter hoher straff beywohnen sollen.¹⁶

10mo. Indessen aber auch auff andere weiß der Ketzerey einen Abbruch zu machen alß welche, in die Schweiz, Engelland, Praysen, Holland, Sachsen etc. schücken die Jugend, was sie zu praedicanten appliciren, dise demnach inibitibus principys Machiavellisticis et praeconcepta ac irradicata summa aversione in gentem Catholicam, *et regimen monarchicum* bey gelegenheit Concionando Rebellionis favillas excitiren, auch zu Ergreifung der Waffen und Verfolgung der Catholischen, die ihrige ad haerentes wohl anzufrischen wissen, Erfordert also so wohl ratio status, alß Zelus Religionis diser Raißen in gantz Ketzerische Länder, und Republicquen einzustellen, und auff das schärfteste zu verbitten. [8. o.]

16 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Cale” megjegyzést írt be, ami a *camerale* (kamaraügyek) témacsoportha utal.

11o. Danen von Offen biß Siebenbürgen diser und jener seiths der Theys fast alle wohnhaffte örther occupirenden Calvinisten gewachsen zu seyn und zu Nutzen des Landes soll man gantze Colonien von Catholischer Nation anlegen, gedruckte patenta publiciren gewisse Comissarien deshalb außsenden, und in Specie von Ihro Kay[serlichen] May[estät]t Erb[länder] auch andern Landen solche Catholische Leüth zusammen suchen, welche auch etwas geldt zum anbau, und andern nothwendigkeiten mitbringen können, und so dann dieselben in die Reviere, wo Man es nöthig findet, und die Lande wo sie am wüstesten, und ödesten seyn, auch wo die Calvinisten am meisten wohnen, nach proportion wohl eintheilen und disen laüthen zu ihrer Subsistance auf gewisse Jahre freyheiten mit andern beneficys geben und wann die Domini Terrestres denen schlaunen[?] Untertanen nicht an die Hand gehen wolten oder könten, so sollen sie dahin gebunden seyn, cum necessitas et utilitas publica id exposcat an andere zu verkauffen, dises aber also zu nahmen damit die Cammer, ab wann man es Committiren wolte, dahin die sorg und absicht zutragen habe, damit in der benöthigten Verkauffung man allzeith des praemption einen Catholischen indigenae lasse, oder aber es ad rationes Camera Regiae administrare. Hirzu geführet dieses *District*

12o. Eine sonderliche Aufsicht, und Visitation zu beßeren und geschwinde-
ren effect dises alles durch Vertraute, welche exacte beschreibung aller örther aufsetzen, wo sie ligen, wie starck sie besetzt, und wie viellerley Religion sie seyn, auch starck sie besetzt werden können; muß von Jedes orths obrigkeit, und denen Commitats Officianten specificirt werden. [9. o.]

13o. Damit nun aber das Königreich Hungarn destomehr sicherheit erlange, so würde man noch einige Vestungen anlegen, wo es nöthig Linien an denen Gränzen von Pohlen und Türckey ziehen *ein Fligel des Corps halten müssen*,¹⁷ Se[ine] Kays[erliche] May[estät]t: daß keine Rebellen sich in dise Lande retiriren, noch weniger ihnen Vorschub gegeben werden soll durch reversalien gegen einand sich zu vergleichenn daran trachten können. Absonderlich aber

14o. Wäre sehr nöthig, daß man alle dise sachen zu expediren, dise leuthe zu manuteniren, die sicherheit des Landes zu conserviren und vor des Landes besonders diser Wüsten und Öden örther aufnahm zusorgen, ingleichen die König[lichen] Städte mit Commerciem und Manufacturen anzulegen, die wahre Kürche jedoch ohne Zwang einzuführen, in die Lutherische und Calvinische Örther und Magistraten Catholische Subjecta einzutheilen, der Commitaten Rechnungen wegen der portionen und dergleichen anlagen zu examiniren, und andere Ver-

17 A sor fölé írt betoldás 2-es számozással „auch zwischen Pohlen” szöveggel még folytatódik, de a tagmondat többi részét törölték.

fügung deshalb thuen, eine besondere gewisse Commission so wohl von gaistl[ichen] militair[ischen], als oeconomischen Persohnen *keines libet. Nationis und nach I[hre] M[ayestät] belieben, alle 2, oder 3 jahre in parte vel toto zu confirmiren* an Verordnete.

15o. Es scheint zum blich Vortränglich, daß bey einrichtung diser affairen vor allen dahin mit Reflectirt werde, wie man¹⁸ Commitatsoficianten Autorität und gewalt auf gewisse Maß restringirt, damit sie nicht pro libite ihre passionirte affairen practiciren mögen, und würde es auch wohl nutzlich seyn, wenn man es dahin richten könnte, daß die helffte von denen Comitats Officianten von Cathol[ischen] Religion an den Calvinischen district mit seyn könnte, hiernächst aber ein sondern process form [10. o.] eingeführet, und daß die Appellation wie auch revisio rationum der Commitatum ad certum dicasterium angewiesen werden möge. Die Vorgemalte Comission müste Hingegen so wohl in Ecclessasticis, juridicis, Polliticis, oeconomicis et alys genugsamb authorirt seyn, damit man hiernächst mit größern respect, und wann nöthig auch mit force auf die Commitaten genau sehen, und alle gehörige Verfügung machen könne; dazu dann auch die in denen Vestungen befindl[ichen] soldaten, und das fliegende Corpo diser Commission auf dem Fahl mit diesamb, und an die Hand gehen wirdt.

16. Letztlich damit denen mißtrauischen beforderst denen stock ober Ungarn die einbildung benohmen werde, alß wann sie nicht geschützt, und verächtlicher gehalten wurden, alß die unterthanen in andern Ländern, solle man denen Kriegs, Cammer und Commissariats beamten durch die Neu einrichtende dicasteria die Händ binden, damit sie nicht so frey und despotisch gewalten, und disponiren können. die Ubertretter aber gleich sine respectu personarum exemplarisch abstraffen.¹⁹ Und weilen die excess mit denen Condescensionibus, und Vorspann viell daher Rühren, daß die strassen und örther, wo man durch raisen muß, wenig ad gahr nichts mit gelegsammen wüsthäusern, und Landkutscher versehen seyn; ist also höchst erforderlich durch scharfste Königliche Befehl die gespanschafft und Dominos terrestres darzu anzuhalten, und adigiren, damit sie eines, und das andere gegen leidlichen werth zu gelegenheit [11. o.] der Reißenden, und evitirung der excessen ehesten einrichten, beynebens sollen nach gestalt des delicti von Höchsten bis Nigrigsten eine mit kleine straff auß stehen, die was Victua-

18 Sor fölé írt pontosan kiolvashatatlan betoldás: „nebst [nem egyértelműen kiolvasható betoldás] Fiscal in singulis Comit.”

19 A szerző a bekezdés mellé, a lapszélre „Pol” megjegyzést írt be, ami a *politica* problémakörre utal.

lien, ob Vorspann ohne erstattung billiger bezahlung von denen armen Leüthen extorquirt haben.

Wie nun aber durch dise wenigen Remedia wohl die meisten Confusiones in Königreich Hungarn abgethan, und die beständige Ruhe dem Lande wird geschaffet, auch das aufnahmen desselben hierdurch ohnfehlbaher procuriret werden dürffte, also will man auch dises aufrichtig gemeinte Sentiment zu fernerer genauerer allergnädigsten überlegung und Censur hiermit alleruntherthänigst übergeben haben.